

Horváth Judit*

AZ ETIMOLÓGIAI KUTATÁSOK TÖRTÉNETÉHEZ

1. Bevezetés

Az etimológiai munkálatok és módszerek történetének a tanulmányozása bepillantást enged többek között a magyar történeti nyelvészet tudománnyá válásának a folyamatába. A szómagyarázat a 16. századtól kezdve foglalkoztatta a magyar nyelv iránt érdeklődők táborát. A tanulmány e kezdetektől a 19. század közepéig tekinti át vázlatosan, inkább csak kiragadott példákon keresztül az etimológiai kutatás fejlődésének néhány állomását.

Az etimológiai vizsgálódásnak fontos szerep jutott a 19. századi történeti–összehasonlító módszer kidolgozásában is. Az ábrándos, dilettáns etimologizálás helyett a történeti–összehasonlító módszer alkalmazását sürgetik azok a cikkek, amelyek az első nyelvtudományi folyóiratunkban, a Hunfalvy Pál (1810–1891) által szerkesztett *Magyar Nyelvészet* 1856-ban megindított hat évfolyamában jelentek meg.

2. Az etimológiai gondolkodás kezdetei: a magyar és a héber, a magyar és a „napkeleti nyelvek”

A magyar nyelv eredetét hosszú ideig a szavak történetének a magyarázatával próbálták megfejteni. E korai szómagyarázatokat többnyire uralta a mesébe illő fantázia és ábránd. A helyzetet jól jellemzi Halász Ignác (1855–1901): „Mennél érettebb, mennél csekélyebb a nyelvtudomány, annál merészebben száll el a kezdet kezdetére, a nyelv, a szók eredetének legnehezebb problémáira, s útjain a tudomány helyett annál jobban uralkodik az ötlet. Mennél több azonban a tudományban a tartalom, mennél mélyebbek, szélesebbek az alapjai, annál inkább visszavonul a meggyőző igazságok szűkebb körébe” (Halász 1900: 5).

A magyar szófejtési kísérleteknek az egyik, méreteiben tekintélyes, bár nem tudományos vonulata a XVI. századtól egészen a XIX. századig ível. Hívei először a héber–magyar nyelvrokonságot, később a magyar és a napkeleti nyelvek és népek

* Horváth Judit, lektor, Aarhus Universitet, Århus, linjh@hum.au.dk

összetartozását hirdetik. A héber–magyar elmélet elfogadta az akkortájt Európában általános érvényű gondolatot, miszerint minden nyelv az ősi héberből származik. Ezzel összefüggésben természetesnek látszott az a módszer, hogy a szavak eredetét egy nyelvből, csakis a magyarból merített adatok alapján a hasonló hangzásra építve meg lehet fejteni. Régi magyar nyelvtaníróink közül azonban már Sylvester János (1504–1551) ennél sokkal árnyaltabban fogalmazott. Szerinte a szavak eredetét nem lehet kizárólag a kutatás alá fogott nyelvből magyaráztatni, mivel a helyes etimológiákhoz más nyelvek adatainak az ismerete is szükséges. Sylvester úgy gondolta, hogy a szómagyarázatokon túl kívánatos a nyelvek közötti szerkezeti egyezések tanulmányozása is. Ennek szellemében mutat rá Sylvester a héber és a magyar nyelv néhány szerkezeti hasonlóságára (l. Sylvester 1539).

A héber–magyar, illetve a napkeleti–magyar nyelvrokonítás alapján teremt tudománytalan, de népszerű etimológiai iskolát a történész Otrokocsi Fóris Ferenc (1648–1718). Otrokocsi a magyar nemzet igaz eredetét akarta bemutatni magyar nyelvi adatokkal kizárólag a magyaron keresztül. Főneveket, igéket, névmásokat származtatott a héberből szabadon, rendezőelv nélkül, többnyire a hasonló hangzás alapján. Meghökkenítő, általa azonban történetinek vélt szófejtéseivel (például *Attila* – 'acélos'; *magyar* – 'megjáró') elindít egy elfogult, az elszabadult fantáziára támaszkodó irányt a magyar nép őstörténetéről (l. Otrokocsi 1693).

A történeti szemléletet nélkülöző szószármaztatás és elfogult keletieskedés jellemzi Beregszászi Nagy Pál (1750–1828) etimológiáit, bár a tatár–magyar szóhasznításai között sok helyes finnugor egyeztetés található. Megjegyzendő, hogy Beregszászi a tatár gyűjtőnév alá bevonja a lapp, a finnugor és a szamojéd nyelveket is (l. Beregszászi 1796).

Az Otrokocsi által megteremtett iskola folytatásaként értékelhetjük Horvát István (1784–1846) történész romantikus, hazafias nyelvészeti dilettantizmusát. Horvát a magyar nép őstörténetét az általa megteremtett nyelvtörténeti mítosszal magyarázta. Szerinte a magyar a legősibb népek egyike, és így a magyar civilizáció volt a példaadó más kultúrák számára is. Úgy véli, hogy Mózes a *Teremtés könyvét* a magyar nemzetről írta. A szkítákra vonatkozó görög tulajdonneveket a magyarból származtatja. Ezek a tulajdonnevek azt bizonyítják, hogy a magyarok ősei Kiszásiától Indiáig, a Dunától Görögorszáig húzódó hatalmas területen laktak, és az emberiség ősi nyelve a magyar volt (l. Horvát 1825).

3. Nyelvtörténet és nemzeti romantika

Az elfogult és dilettáns keletieskedés a romantika meggyökeresedével a 19. század első felében tovább élt. A nyelvek és népek rokonságát nem választották szét egymástól, az erősödő nemzeti öntudatot pedig a napkeleti ősökkel és nyelvekkel táplálták. Polihistorok, történészek, jogászok, természettudósok lelkesedtek a témáért. Ebben a szellemben írta például Engel József (1807–1870) akadémiai pályamunkáját 1839-ben, amelyben bizonyítani kívánta a magyar nyelv eredeti ősiségét. Ezek a tanulmányok hevesen tagadták az időközben erősödő finnugor–magyar rokonság elméletét, mivel a finnugor eredet mélyen sértette a romantikus nemzeti büszkesé-

get. Horvát Endre (1778–1839) a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent cikkében azzal vádolta a finnugor rokonság híveit, hogy céljuk a dicső nemzeti származás és múlt elfeledtetése, egyben a nemzet lekicsinylése (l. Horvát 1823). Időnként ismét felbukkant az a meggyőződés, hogy a nemzetek között az egyetemes nyelv szerepét egyedül a magyar tölthetné be (vö. Sasku 1838).

Az ötletgazdag, délibábos – Zsirai Miklós szavaival élve – betűtologatós etimológizálásnak egy másik iránya a hasonló hangzású szavakban szógyököket és gyök-elemeket kívánt azonosítani. Ez a gondolat húzódik Kassai József (1767–1842) ötökötetes etimológia szótára mögött is. Kassai külön fejezetekben tárgyalja a szószármaztatás oktatását. Itt leírja a szavak megrövidülését, meghosszabbodását és megfordítását, a betűk áttételét és fölcserélését, valamint a szavaknak olyan változásait, amelyek a szép hangzatra való törekvés és a hosszúság elvesztése miatt következtek be. A szavak történeti magyarázatát és származását a korabeli élőbeszédben fellelhető alakváltozatokkal világította meg. A beszélt nyelvben a szavak különböző okok miatt gyakran megrövidülnek (például *nem tudom ~ nem tom*). Kassai ezt a jelenséget fontosnak tartotta ahhoz, hogy a nyelvtörténeti változások mechanizmusát megértsük. Fantáziája azonban különösen meglódul, amikor etimológiáiban a szórövidülést alkalmazza (például az *alapost* a *talaposból*, az *ollót* a *torló-*, *~tarló*ból 'tárolni való szerszám' származtatja rövidülés útján). Kassai gyök-elméletének óriási hatása volt a Czuczor–Fogarasi-féle nagyszótár (1862–74) etimológiai felfogására is (l. Halász Ignác 1903).

4. A tudományos történeti-etimológiai gondolkodás kezdetei

A korai magyar etimológiai vizsgálatoknak az előzőeknél összehasonlíthatatlanul több tudományos sugarat felcsillantó vonalához tartozik Sajnovics János, Gyarmathi Sámuel és Révai Miklós munkássága.

Sajnovics János (1767–1842) *Demonstratio*ja (1770) az etimológiai kutatások történetében is új korszakot nyithatott volna. Sajnovics a magyar és a lapp nyelv közötti egybevetéseket a szókincs mellett kiterjesztette a nyelvtani alakokra is. A nyelvek közti különbségeket a nyelvi változásokkal magyarázta. Szóegyeztetései azonban túlnyomórészt hasonló hangzásokon alapultak, és hangmegfelelési szabályokról sem tudott. Néha azt is megengedte magának, hogy hol a lapp, hol a magyar szóalakot mintegy egymáshoz „igazítsa” annak érdekében, hogy a két szó alakját tekintve jobban megfeleljen egymásnak.

Gyarmathi Sámuel (1751–1830) érdeklődése az *Affinitas*-ban (1799) a lapon kívül más finnugor nyelvekre is kiterjedt. Sok értékes megállapítást tett a nyelvek nyelvtani szerkezetére vonatkozólag, szóegyeztetéseiben azonban Gyarmathi is főleg a hasonló hangzás nyomán indult el. Annak ellenére, hogy legtöbb etimológiája nem állta ki az idő próbáját, szóegyeztetéseiben már bizonyos szabályos hangmegfeleltetéseket (például a szókezdő *p ~ f* hangváltozást) is leírt. Figyelembe vette, hogy nem rokon nyelvek is hathatnak egymásra, így könyvében a rokon nyelvek egyeztetési kísérlete mellett szólt török, szláv és német átvételekről is. A jövevényszavakról megállapította, hogy azok elsősorban a gazdaság és a mesterségek

terminológiájához tartoznak, kölcsönzésük oka pedig a nyelvek közötti kultúrhatásban keresendő.

Révai Miklós (1750–1807) nyelvészeti működése (*Antiquitates literaturae Hungaricae* 1803, *Elaboratio* 1803, 1806) a 18–19. század fordulóján a nyelvtörténeti módszer első példája. Révai arra figyelmeztetett, hogy a nyelvi változások jelenségeit kronológiai sorrendben kell tárgyalni, és a nyelvi jelenségeket oksági viszony alapján szükséges származtatni egymásból. A hangváltozásokat Révai is többnyire a szép hangzásra való törekvéssel magyarázta, de magyar és finnugor hangtani és alakítani egybevetései sok helyes észrevételt tartalmaznak (l. Szinnyi 1879).

Révai tévedéseinek nagy része a nyelvek monogenezisének a gondolatából származott, amelyet Olaf Rudbeck 1717-ben megjelent nagy hatású munkája nyomán vallott lelkesen. E nyelvszemlélet értelmében Révai jogosan gondolhatta, hogy az egyes nyelvi egységeket sokféle heterogén nyelvvel vesse össze, a finnugor rokonságot pedig hozzácsatolhatta a héber rokonsághoz.

5. Az etimológiai tanulmányokról a *Magyar Nyelvészet* (1856–1862) cikkeiben

Bármennyire is megtermékenyítően hathatott volna Sajnovics, Gyarmathi és Révai nyelvészeti törekvése a magyar nyelvtudományra, sajnálatos módon munkásságuk elszigetelt maradt. Riedl Szende (1831–1873) ennek okát így magyarázza: Sajnovics „(...) 1770-ben (...) a lapp és a magyar nyelvek rokonságát bebizonyította (...) Sajnovics műve valamint az ugyanazon irányban haladó Gyarmathi Sámuelnek (...) 1799-ben napvilágra jött munkája (...) képesek voltak volna némi fényt nyújtani, 's a' magyar nyelvészetben ép oly mozgalmat előidézni, mint a' szanszkrit a' külföldön. Azonban a félreértett nemzeti büszkeség, mely ez által az „Isten ostorá”-töli származást veszélyeztetve vélte látni, 's mélyen irtózott a rút külsejű lappok rokonságától, az érintett férjfiak nyomozásainak eredményeiben semmi áron osztozni nem akart” (Riedl 1856: 30).

Azt a nyelvészeti „mozgalmat”, amely a magyar történeti nyelvészetet tudományos alapokra helyezi, Hunfalvy Pál (1810–1891) indította el az 1850-es években. 1851. január 18-án Hunfalvy megkezdte felolvasásait az Akadémián, ez után pedig dolgozatok sorozatában fejtette ki az összehasonlító módszert az *Akadémiai Értesítő*ben, a Toldy Ferenc által szerkesztett *Új Magyar Múzeumban* és mindenekelőtt saját folyóiratában, az 1856-tól hat évfolyamot megért *Magyar Nyelvészet*ben, amelyet az 1872-ben megindított *Nyelvtudományi Közlemények* előfutáraként értékelhetünk.

A *Magyar Nyelvészet* cikkei nagyban hozzájárultak a finnugor összehasonlító nyelvészet és a magyar nyelvtörténet modern megalapozásához. A munkatársi gárdában ott találjuk a korszerű nyelvészeti műveltséggel rendelkező Riedl Szendét (1831–1873), aki 1854-től 1860-ig a prágai német egyetem magyar nyelv és irodalom tanára volt. Riedl Prágában személyes kapcsolatba került August Schleicherrel (1821–1868), a „természettudományos” nyelvész, Darwin népszerűsítőjével. A természettudományos nyelvészeti szemlélet a *Magyar Nyelvészet* egyes cikkeiben is jelen van.

A *Magyar Nyelvészet* szerzőgárdájának egy másik jelentős egyénisége Budenz József (1836–1892). Budenz 1858-ban Hunfalvy hívására érkezik Magyarországra. Magyarországi működésében a *Magyar Nyelvészetben* megfogalmazott elvek (Hunfalvy 1856) fokozatosan szilárd tudományos alapokon nyugvó művekké érnek (l. Budenz 1873).

A XIX. század első negyede jelentős fejlődést hozott az európai nyelvtudomány történetében. A nyelvváltozáshoz, a nyelv történetiségének a vizsgálatához a nyelvek összehasonlítása látszott a legmegfelelőbb módszernek. Franz Bopp (1791–1867) 1816-ban felvázolta a nyelvhasonlítás elméleti-módszertani elveit. Schlegel, Grimm és Humboldt tevékenysége nyomán még tovább fokozódott az egzaktágra való törekvés a nyelvtudomány módszereit illetően.

Hunfalvy ismerte a korabeli indoeurópai nyelvtudományt. A *Magyar Nyelvészetben* megjelentetett programadó cikkében (1856) hangsúlyozta, hogy a cél a magyar nyelvészet tudományosságának megteremtése, a tudományosságot pedig a nyelvhasonlító módszerrel lehet elérni: „(...) magyar nyelvtudományra sem úgy nem tehetünk szert, ha nyelvünket csak magából akarjuk megfejtetni (...), sem úgy nem, ha más fajtabéli nyelvekkel hasonlítjuk azt, nem a' magáéival” (Hunfalvy 1856: 17). A szóhasonlítás szükséges, de nem elégséges feltétele a nyelvek közötti genetikus kapcsolatok felfejtéséhez. Ha a nyelvet csak önmagában vizsgáljuk, az nem értesíthet „(...) nagy rakás szógyökről (”viszonyítóktól és képzőktől lefosztott szók”-ról), még kevésbé a szóidom lényegének felfogásáról (...) miben pedig a nyelvtan egész súlya fekszik” (Hunfalvy 1856: 18).

6. A Magyar Nyelvészet és a szótörténet

A dilettáns szófejtés hosszú évszázadai után a *Magyar Nyelvészet* cikkei előmozdították, hogy a XIX. század második felétől a nyelvészek az etimológiai munkálatokban a történeti-összehasonlító módszert alkalmazták, és az etimológia továbbra is a magyar nyelvtörténet kedvelt szakterülete maradt.

A *Magyar Nyelvészet* cikkeit áttekintve három témakör érdemel különös figyelmet. Az első a hangváltozások lefolyásához, a második a nyelvjárások kérdéséhez, a harmadik pedig a szócsaládosítás körül kialakult vitához kapcsolódott.

6.1. Szótörténet és hangváltozások

Fábián István (1809–1871), a finnugor nyelvrokonság lelkes támogatója volt, és a finn nyelvet több cikkben ismertette a *Magyar Nyelvészetben*. A finn nyelv bemutatását összekötötte a hangváltozások történetének a magyarázatával. Kifejtette, hogy a szótörténet és a nyelvrokonság megállapításában korábban alkalmazott módszer, amely főleg a szavak hasonló hangzását vette alapul, milyen tévutakra vezethet. Fábián a finn és a magyar nyelv közti hangzásbeli különbségeket azzal magyarázta, hogy a nyelvek, miután elszakadtak egymástól, saját szabályaik szerint változtatták a közösen megtartott ősgyököket és szókat (Fábián 1856: 78). Példaként említette, hogy a „magyar nyelv gyökszói nagy részt egytagúak, például *báz*, *bal*,

kéz, száj stb. Mire nézve a' finn és a magyar nyelvek közt a' gyök szók tekintetében nagy különbséget lehetne észre venni (...) régi nyelvemlékeink tanuságot tesznek, hogy mai egy tagu gyökeink 's szavaink általán hajdantán önhangzóval végződtek, miszerint *Borsu, Tasu, Szabolcsu*" (Fábián 1856: 78).

Magyarázata szerint a régi magyar szövegemlékek arra engednek következtetni, hogy a magyarban is „kéttagú gyökszók” voltak eredetileg, de az első szótagon lévő hangsúly miatt a második szótag magánhangzója először gyengült, majd eltűnt. A rokon nyelvek a hangváltozások miatt egymástól fokozatosan többé-kevésbé eltérnek. Ezek a hangváltozások szabályosan, az egyes nyelvek külön életében kifejlődött és érvényesülő törvények szerint mennek végbe. Hunfalvy Pál Fábián cikkéhez írt megjegyzéseiben hangsúlyozta, hogy a nyelvek közötti hangváltozások törvényszerűségeit és saját nyelvünk történetét csak abban az esetben felfedezhetjük fel és ismerhetjük meg, ha a rokon nyelveket megtanuljuk, elsajátítjuk, majd mélyrehatóan tanulmányozzuk. A hitelt érdemlő tudományos nyelvhasznításnak a rokon nyelveken túl az áltáji körre is ki kell terjednie.

6.2. Szótörténet és a nyelvjárások

A *Magyar Nyelvészet* több cikket közölt a magyar nyelvjárásokról. Torkos Sándor (1833–1865) a göcseji nyelvjárást tárgyalva azzal érvelt, hogy a rokon nyelvek vizsgálata mellett a nyelvjárások tanulmányozása adhatja a legjobb fogódzót a szószármaztatáshoz és a nyelv általános szabályainak a megismeréséhez, mivel a nyelvjárások egyes szóalakjai megőrzött régiségek lehetnek. Példaként említette a göcseji nyelvjárás *firho, velláve, kapáve* alakjait. Torkos ezeket megőrzött régiségeknek tartotta. „Mondják ugyanis: *velláve, kapáve* de sohasem *késsal, székkal* vagy *székval* (...) Hasonlóképpen: *kerná, kiná, enná*, de sohasem: *bázné* vagy *nél, bugomnél, annél*”. Ezekből a szóalakokból Torkos azt a következtetést vonta le, „hogy val, nál és hoz régi gyökök és a viszonyítóknak eredeti alakjai, melyek változatlanul azért függednek a' törzshöz, minthogy még nem változtak tökéletesen ragokká, mint a kor és kép viszonzszók, melyeket még most is változatlanul ragasztjuk al és felhangu törzsökhöz” (Torkos 1856: 221).

Hunfalvy Pál (1856) megerősítette Torkos következtetéseit a nyelvjárási adatok és a nyelvtörténeti vizsgálódások kapcsolatáról, és a nyelvtudomány soron következő sürgős feladatát abban jelölte meg, hogy minden nyelvjárásról pontos és megbízható szótárt kell készíteni. Elfogadta, hogy bizonyos nyelvjárási alakzatok valóban megőrzött régiségek lehetnek, így a nyelvjárásoknak a rokon nyelvi adatokkal történő párhuzamos tanulmányozása a történeti-összehasonlító nyelvtudományt újabb eredményekhez juttathatja. Jó példa erre Torkos feljegyzése a *fél* ige és *fél* főnév szóról. A „közönséges” magyarban a két szó hangalakja között nincs különbség, ezzel szemben a göcseji nyelvjárásban az ige 'fil'-nek, a főnév pedig 'fiel'-nek hangzik, és ez összhangban áll azzal, hogy a finnben ugyancsak megtalálható a két szó közötti hangzásbeli különbség (Hunfalvy 1856: 233).

6.3. Szótörténet és szócsaládosítás

A szótörténeti, szóalaktani kérdések metodikai tisztázásához fontos adalékokkal járult hozzá a szócsaládosítás körül kialakult vita. Lugossy József (1812–1884) *Szócsaládrendszer – nyelvészeti egymásután* (1857) című cikkében kiinduló példa *fél* szavunk. Lugossy itt ugyanahhoz a szóhoz négy jelentést rendelt: 1. 'testvér, rokon, barát'; 2. 'valaminek a fele'; 3. 'ajtófél'; 4. 'fél valamitől'. Hunfalvy szerint az ilyen esetekben nem elég a szavakat ugyanazon nyelv rendszerében vizsgálni. A rokon nyelvi adatok segíthetnek annak eldöntésében, hogy milyen szemantikai kapcsolat van a homonimák között: „A magyar fél 'dimidium, valaminek a fele' és a fél 'ajtófél' (külsőleg) egészen azonos: de ha összevetjük a' szuomi vagy a finn és a szürjån hasonmásaival, kitűnik a különbség...” (Hunfalvy 1857: 199).

Lugossy nem értett egyet Hunfalvy okfejtésével. Szerinte nem „a' szétkülönülésre, elszagztatásra csalogató jeleken kellene kapva kapnunk s' a rokon nyelvek példáit is e' romboló célra idézgetnünk, hanem inkább a csoportosítás, rokonítás felé indikáló mozzanatokat megragadnunk s' kutatnunk azon rejtettebb bel- és küllelegzeti fonal után, mellyel szavainkat a' nyelv alkotó szellemcsaládonként egybefűzve tartja; és ha e' fonalat megtaláltuk, ha szavunkat több társszavakhoz mint ugyanazon család tagjaihoz családtagul köthettük: ezzel azon szavunk első fokú értelmezése külső segély nélkül végre van hajtva, visszamenőleg előállítva, 's más szavakhoz viszonya elhatározva” (Lugossy 1857: 145).

Lugossy szerint a szócsaládrendszer felállítását az összehasonlító nyelvészeti vizsgálatok előtt kell elvégezni, mégpedig a szavak rendszerében levő „belső összefüggés” alapján, mégpedig a nyelv mindenkori állapotából kiindulva. Munkájában a leíró nyelvész a saját nyelvérzékére, nyelvi intuíciójára támaszkodhat.

Hunfalvy válaszában elvetette Lugossy szinkron alapon nyugvó nyelvreírását. Szerinte az anyatejjel beszívott nyelvérzék eltörpül az egész nyelv történeti változatainak gazdagságához képest: „a nyelv az emberi történetek egyike (...) A szócsaládosítás a' nyelvtörténetbe nyúlik, mert a' szócsaládok épen annak eredményei (1857: 191). Az élő nyelv vizsgálata és a nyelvérzék nem ad elegendő anyagot a szavak történetéhez. Hibás az út, ha előbb „családosítunk”, s aztán fordulunk a rokon nyelvek felé. Égető feladat a rokon nyelvek tanulása, „kiváltképp hogy csak ez által szabadulhatunk meg előítéleteinktől, mellyek nyelv- és őstörténeti kutatásainkat elferdítik!” (Hunfalvy 1857: 220).

A vitához hozzászól Szilády Áron is, aki a két szempont egyesítését javasolja (Szilády 1861). Szilády cikkére Budenz József válaszol (Budenz 1861). „Szócsaládosítás nem lehet egyéb, mint azon szóalapok kitudása és meghatározása, mellyekből valamely nyelv egyes szavai különbféle szóképzési eszközök által voltaképpen eredtek, s' egyszersmind az egy szóalaphoz tartozó származékok csoporttá összeszedése. A' szóalapnak mind fogalom mind hangalak tekintetében egybe kell tartoznia... A' nyelv egész szókincsén keresztül vive az illy szócsaládrendszer magában foglalja egyszersmind annak miből mivé lettének, fejlesztett életének szemmel látható rajzolatját” (Budenz 1861: 150).

Budenz elismeri, hogy a szócsaládrendszerek megrajzolása a történeti nyelvtudomány tiszteletreméltó végcélja lehet, ez a folyamat azonban sok buktatót rejt magában. Az egyik gyakori probléma abból származik, ha a szóalapokat, amelyekből az egyes nyelvek szavai voltaképpen eredtek, belső keletkezésű szavakkal azonosítanánk („az édes magyar nyelvem maga fejlesztette és alkotta szókincse” szavával), ugyanis a szóalapok abban a nyelvben voltak meg, amelyekből az egyes nyelvek származtak, és arról „a már nem található nyelvről” csak a leszármazott nyelvek, a „szakadékok” segítségével kapható igaz információ.

A megfelelően gazdag adatokkal dokumentált szóhasonlítás újabb csapdákat állíthat a kutató elé, mivel ilyen anyag alapján első ránézésre túl sok hasonlóság kínálkozik az etimológiák megadásához. Különösen nagy munkát jelent az alapszó és a képzett szó elhatárolása, mert a képzők roppant kopásoknak és alaktani elváltozásoknak vannak kitéve a nyelv történetében. A szófejtésben is a legfontosabb feladat a hangváltozási törvények megállapítása, amelynek a leírását kizárólag a nyelvhasonlítás módszerével lehet elvégezni.

7. Összegzés

A szófejtési kísérletek már a XVI. század óta fontos szerepet töltek be a nyelv- és néprokonsági nézetek alakulásában. A délibábos dilettáns nyelvészet a reneszánsz végétől a XIX. századi romantikával bezárólag sokféle úton járt, így például a héberrel vagy a „napkeleti” nyelvekkel és népekkel kereste a rokonságot. A nyelvészeti és történeti tanulmányok szerzői között nagy klasszikus műveltséggel és elmélyült elemzőképességgel felvértezett polihisztor tudósok is voltak szép számmal, akiknek a munkája nyomán kialakult a máig tartó mély és széleskörű érdeklődés a magyar nyelv és nép múltja és jelene iránt. A XIX. század elején előtörő magyar–finnugor összehasonlító nyelvészet jól felkészült ellentáborral izgalmas szakmai vitákban erősödött meg. Ebből az érdekes és pezsgő szakmai légkörből adnak ízelítőt az első tudományos nyelvészeti szakfolyóirat hat évfolyamának, a *Magyar Nyelvészet*nek a szótörténetre, szófejtésre vonatkozó tanulmányai.

Irodalom

- Beregszászi, Paulus 1796. *Ueber die Aehnlichkeit der húngarischen Sprache mit den morgenländischen*. Leipzig.
- Budenz József 1873–1881. *Magyar–ugor összehasonlító szótár*. Budapest, MTA. Reprint kiadás. Budenz József 1966. *A Comparative Dictionary of the Finno-Ugric Elements in the Hungarian Vocabulary*. Indiana University Publications Uralic and Altaic Series vol. 78. The Hague, Mouton.
- Budenz József 1861. *Magyar Nyelvészet* VI. 149–156.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára* I–VI. Pest–Budapest.
- Éder Zoltán 1972. *Révai Miklós*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Engel József 1839. *A’ magyar nyelv’ gyökérszavai*. Nyelvtudományi pályamunkák II. Kiadja a Magyar Tudós Társaság, Buda.
- Fábián István 1856. A finn nyelv ismertetése. *Magyar Nyelvészet* I: 77–95, 97–121, 273–327.

- Fábián István 1856. Száz finn és magyar néptalány. *Magyar Nyelvészet* I: 362–375.
- Gyarmathi, Sámuel 1799. *Affinitas Linguae Hungaricae cum Linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Nec non Vocabularia dialectorum Tataricarum et Slavicarum cum Hungarica comparata*. Gottingae. (Reprint kiadás angolul: Gyarmathi, Sámuel. 1983. *Grammatical Proof of the Affinity of the Hungarian Language with Languages of Fennic Origin*. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science Vol. 15. Amsterdam, John Benjamins.)
- Halász Ignác 1900. A magyar szófejtés története a legrégibb időktől Hunfalvi Pál fölléptéig. *Akadémiai Értesítő* 129: 5–19.
- Halász Ignác 1903. A magyar szófejtés és történeti fejlődése. *Nyelvtudományi Közlemények* XXXIII: 1–45.
- Horváth István 1825. *Rajzolatok a magyar nemzet legrégiebb történetiből*. Anahita-Ninti Bt. 2001., az 1825. évi kiadás mása.
- Horvát Endre 1823. A Magyar Nemzet nem Finn származású. *Tudományos Gyűjtemény* II: 3–69.
- Hunfalvy Pál 1856. Mit akar a Magyar Nyelvészet? *Magyar Nyelvészet* I: 1–19.
- Hunfalvy Pál 1856. Miért szükséges a magyar nyelvjárások és a tájszólások kinyomozása? *Magyar Nyelvészet* I: 233.
- Hunfalvy Pál 1857. Válasz a szócsaládrendszerre és nyelvészeti egymásutánra. *Magyar Nyelvészet* II: 190–220.
- Kassai József 1833–1836. *Származtató és gyökerésző magyar – diák szókönyv, a mely a magyar szavakat gyökeröknél fogva nyelvtanítólal s ítéletesen adja elő*. I–V. Pest.
- Lakó György 1973. *Sajnovics János. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lakó György 1980. *Budenz József. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lugossy József 1857. Szócsaládrendszer. Nyelvészeti egymásután. *Magyar Nyelvészet* II: 138–189, 161–189.
- Imre Sándor 1880. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* VIII: 10.
- Magyar Nyelvészet* I–VI. 1856–61. Pest.
- Otrokocsi Fóris Ferenc 1693. *Origines Hungaricae*. Franequera.
- Riedl Szende 1856. A nyelvészetről általában. *Magyar Nyelvészet* I: 20–30.
- Rudbeck, Olof 1717. *Specimen usus linguae gothicae*. Olavi Rudbecki Fil. *Specimen Usus Linguae Gothicae*. 2009. Kessinger Publishing Co. United States.
- Sajnovics János 1770. *Demonstratio. Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos*. (Ford. Constantinovitsné Vladár Zsuzsa.) Bibliotheca Regulyana 2. Budapest.
- Sasku Károly 1838. Értekezés egy közönséges nyelvről. *Tudományos Gyűjtemény* XI.
- Sylvester János 1539/1989. *Grammatica Hungarolatina*. Bibliotheca Hungarica Antiqua 22. Sárvár, Budapest.
- Szinnyei József 1879. Révai magyar–ugor nyelvhasználása. *Nyelvtudományi Közlemények* XV: 248–286.
- Szilády Áron 1861. *Magyar Nyelvészet* VI: 143–149.
- Torkos Sándor 1956. A göcseji nyelvjárás. *Magyar Nyelvészet* I: 215–225.